

ВАСИЛЕНКО
Володимир Андрійович —
доктор юридичних наук,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України, професор
кафедри міжнародного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ГЕНЕЗА, ЗМІСТ І ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто історію розвитку на міжнародному рівні питання практичного розроблення цілісної концепції екологічної безпеки. Наголошено, що ефективне вирішення глобальних екологічних проблем сучасності можливе лише через процес постійного конструктивного діалогу між урядами, бізнесом, ученими і представниками громадянського суспільства. Для налагодження такого діалогу під егідою ООН доцільно створити постійну глобальну екологічну організацію нового типу з універсальним членством і множинним національним представництвом.

Широковживані нині термін і поняття «екологічна безпека» — національна і міжнародна — виникли і сформулювались порівняно недавно — наприкінці 80-х років минулого століття в процесі осмислення негативних наслідків впливу діяльності людини на довкілля. У цей період своєї історії людство опинилося у стані екологічної кризи, яка почала набувати всесвітнього характеру, загрожуючи самому існуванню земної природи і цивілізації. Термін «екологія» (від сполучення грецьких слів *ойкос* — простір для проживання, помешкання, та *логос* — наука) запровадив у науковий обіг у 1866 р. відомий німецький біолог Е. Геккель. Цим терміном він визначив науку про взаємні зв'язки живих організмів з довкіллям. У той час ще не йшлося про екологічну безпеку, оскільки стан земного довкілля ще не був загрозливим.

Помітне погіршення екологічної ситуації у світі сталося у період завершення індустріальної епохи, особливо у другій половині ХХ ст. Це відбулося внаслідок відчуження людини від природи та нехтування нею законів природи. Особливо небезпечних масштабів нищення природи набуло в Україні — найбільш індустріалізованій частині колишнього Радянського Союзу, в якому панувало агресивно-споживацьке ставлення до природи. Спорудження численних об'єктів важкої промисловості на території України було підпорядковане насамперед розвитку

радянського військово-промислового комплексу і відбувалося з ігноруванням можливостей природи до самовідновлення та нехтуванням потреб людини у здоровому середовищі, супроводжуючись поступовою деградацією довкілля. Внаслідок цього наприкінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття країна опинилася у стані екологічної кризи.

Комуністичний режим культивував у суспільстві спекулятивні гасла про недоцільність чекати милостині від природи та абсурдність її охорони від радянської людини. Ці гасла стали ідеологічним підґрунтям так званих сталінських планів «перетворення природи», апофеозом реалізації яких в Україні стала побудова на Дніпрі каскаду гідроелектростанцій. Внаслідок цього могутню і чисту річку перетворили на шість мілководних водоймищ, які назвали «морями», затопивши мільйон гектарів родючих земель, заплави угіддя, луки та пасовиська.

Знищення Дніпра розпочалося у 1930-х і завершилося у 1960-х роках. Це, без перебільшення, є міжнародним екологічним злочином, оскільки йдеться про третю за довжиною річку Європи, яка тече через території трьох країн. Цей злочин, початок якого оспівував радянський поет С. Маршак: «Дни и ночи, дни и ночи / Бой с Днепром ведет рабочий», свавільно спотворив природний комплекс, знаковий для України та ідентичності української нації¹. Поряд з трьома штучними голодоморами,

лінгвоцидом та масовими репресіями проти української провідної верстви, знищення Дніпра є тяжким злочином комуністичного режиму проти української нації і України і має кваліфікуватися як акт екоциду.

До знищення Дніпра додалися постійно прогресуюче забруднення атмосферного повітря та акваторій в індустріалізованих зонах, розміщення атомних електростанцій у густонаселених регіонах, гігантоманія меліоративних проектів, реалізація яких призвела до зникнення багатьох малих річок і озер, порушення водного балансу та погіршення якості води на значних територіях України. Причому «перетворювачі природи» нав'язували суспільству концепцію «техносфери» як середовища, в якому при комунізмі житиме нова соціальна спільнота — російськомовний радянський народ.

Руйнація природи України відбувалася в умовах, коли нація була ослаблена штучними голодоморами, нескінченними політичними репресіями та жахливими наслідками Другої світової війни. І все ж найсвідоміші її представники, яких оминув молох комуністичних репресій, намагалися привернути увагу української громадськості і влади до згубних наслідків хижацького ставлення до природи і зростаючої небезпеки екологічної кризи. Їхні протести викликали незадоволення партійного керівництва, яке з кар'єрних міркувань і заради нагород висувало та підтримувало плани гігантських «будов комунізму». Проте в деяких випадках спільними зусиллями української громадськості і вчених вдавалося запобігти реалізації найавантюристичніших і найнебезпечніших проектів, таких як, наприклад, будівництво гідроелектростанцій на Десні, Керченської греблі, Очаківської дамби у Дніпровському гирлі.

спрямована на руйнацію ідентичності української нації. Відомий також сталий негативний вплив на добробут і здоров'я мільйонів людей так званих «морів», через утворення яких не лише було затоплено родючі землі, а й погіршилася якість води, було знищено унікальні місця відпочинку, зникли цінні породи риб, корисні види рослин тощо.

¹ З незапам'ятних часів Подніпров'я було колискою української нації, а Дніпро — символом України. Побут і традиції, мова і культура українців були органічно пов'язані з унікальним природним масивом по обидва береги легендарної річки та її численних приток. Українська нація була історично «вбудована» у ландшафти, тваринний і рослинний світ, природні явища Подніпров'я. Знищення Дніпра супроводжувалося руйнуванням традиційної структури українського соціуму у самому центрі країни. Внаслідок затоплення величезних територій понад три мільйони людей були зігнані зі своїх споконвічних земель, під водою опинилися тисячі стародавніх сіл, релігійних споруд, історичних пам'яток та кладовищ з могилами предків. Наруга над Дніпром завдавала тяжкої морально-психологічної травми всій Україні і була

Екологічно ситуація в Україні, незважаючи на її специфічність, не була явищем унікальним. Потік інформації з усіх континентів планети свідчив, що споживацьке, агресивне ставлення до природи притаманне не лише країнам соціалізму, а й західним демократіям і країнам третього світу. Єдина принципова відмінність полягала в тому, що за соціалізму природу знищували планово, а в умовах капіталізму — стихійно. Однак наслідки такого ставлення були такими ж згубними.

Екологічні загрози набували глобального і системного характеру, поширюючись на території багатьох країн, простори Світового океану, атмосферу Землі та її приполярні зони. Саме тому з 1960-х років питання охорони природи стають предметом розгляду міжнародних організацій системи ООН. У грудні 1962 р. спочатку ЮНЕСКО², а потім ООН³ ухвалюють резолюції, присвячені охороні довкілля. У 1972 р. у Стокгольмі було скликано Конференцію ООН з проблем довкілля, яка ухвалила декларацію принципів охорони довкілля (26 принципів), план заходів (109 рекомендацій) та організаційно-фінансові рішення. Відповідно до резолюції Конференції про організаційно-фінансові заходи, Генеральна Асамблея ООН того самого року заснувала Програму ООН з питань довкілля (ЮНЕП), яка стала спеціалізованим органом ООН, відповідальним за природоохоронну сферу.

Незважаючи на заходи міжнародного співтовариства, деградація довкілля планети посилювалася. Варварська наруга над природою України і погіршення екологічної ситуації у світі спонукали до роздумів, у процесі яких поступово формувалися загальні обриси концепції екологічної безпеки як комплексної системи гарантій, покликаних забезпечити збереження довкілля і в окремих країнах, і на планеті ко-

лективними зусиллями всього міжнародного співтовариства.

Ідеологічним підґрунтям процесу формування концепції стали думки і теорії видатних представників філософських і природничих наук минулого і сучасності про двоєдиність Природи і Бога (Піфагор, Спіноза, Сковорода), підпорядкованість людини природним і божим законам (Гегель, Бекон), про Землю як самовідновлюваний живий надорганізм (Дж. Хаттон, Є. Короленко), залежність біосфери від сонячної активності (Ф. Енгельс, О. Чижевський), про фотосинтез і біологічну енергію (Ф. Паолетті, К. Тімірязев), біосферу і ноосферу (В. Вернадський, П. Тейєр де Шарден), біомораль (П. Кропоткін), біоенергію як природну продуктивну силу і джерело життєдіяльності людини (С. Подолинський). Окремо слід виділити швейцарського вченого Поля Саразена, який на першій Міжнародній конференції з охорони природи в листопаді 1913 р. у Берні висловив переконання у нагальній потребі запровадження Всесвітньої охорони Природи за допомогою взаємопов'язаних заходів на національному і міжнародному рівнях⁴.

Рушійним імпульсом для започаткування практичного розроблення цілісної концепції екологічної безпеки була чорнобильська катастрофа, від якої постраждали мільйони людей не лише в Україні, а й поза її межами. Завершення процесу розроблення концепції збіглося в часі з розгортанням в ООН дискусії стосовно створення всеохопної системи міжнародної безпеки. Ця дискусія була спричинена передусім тим, що, з одного боку, внаслідок жорсткого ідеологічного і мілітарного протистояння між двома протилежними військово-політичними блоками, очолюваними СРСР і США, виникла реальна небезпека термоядерної війни і загибелі людської цивілізації, а з іншого, — через неповноцінність і саморуйнівний характер комуністичної системи, економіка СРСР вияви-

² Резолюція XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО «Економічний розвиток і охорона природних ресурсів, флори і фауни» (12 грудня 1962 р.).

³ Резолюція XVII сесії Генеральної Асамблеї ООН «Економічний розвиток та охорона природи» (A/Res/1831/XVII, 18 грудня 1962 р.).

⁴ Conference Internationale pour la protection de la Nature, Berne, 17–19 Nov., 1913, Recueil des Proces-Verbaux, P. 25–26.

лася неспроможною витримувати навантаження, зумовлені нарощенням озброєнь.

Саме тому ініціатором обговорення проблеми системи міжнародної безпеки став СРСР. Підґрунтям радянської дипломатичної ініціативи в ООН були Резолюції XXVII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, які схвалювали принципові основи створення всеохопної системи міжнародної безпеки, викладені у Політичній доповіді ЦК КПРС⁵. У світлі існуючої у світі екологічної загрози «принципові основи» не мали завершеного вигляду, оскільки в них окреслювалися лише такі сфери системи міжнародної безпеки, як військова, політична, економічна, гуманітарна. За цих обставин, автор цієї публікації за власною ініціативою наприкінці 1986 р. підготував документальну розробку «Екологічна безпека як елемент всеохоплюючої системи міжнародної безпеки», різні варіанти якої було надіслано до МЗС України та МЗС СРСР. Стисло основні параметри цієї розробки було викладено в квітні 1987 р. на міжнародній науковій конференції, організованій Дипломатичною академією МЗС СРСР⁶.

Запропонована концептуальна розробка була сприйнята позитивно, однак радянське зовнішньополітичне відомство не могло вносити істотні корективи до концептуальної установки, схвалені вищим партійним органом. У цих умовах для запровадження змін було використано механізм Організації Варшавського Договору, за допомогою якого здійснювалася координація важливих зовнішньополітичних акцій держав-членів. У Комюніке наради Політичного консультативного комітету ОВД, яка відбулася в Берліні 28–29 травня 1987 р., зазначалося: «Представлені на нараді держави

підтверджують рішучість домагатися формування всеохопної системи міжнародного миру і безпеки, яка охоплювала б як військову і політичну, так і економічну та гуманітарну сфери. Її складником була б і взаємодія у сфері екології»⁷.

На наступній нараді ПКК, яка відбулася у Варшаві в липні 1988 р., було ухвалено спеціальний документ стосовно військових та інших питань екологічної безпеки⁸. Після цього заступник Міністра закордонних справ СРСР В. Петровський звернувся до Міністра закордонних справ України В. Кравця з таким листом: «В ухваленому на нараді ПКК у Варшаві 16 липня ц. р. документі «Наслідки гонки озброєнь для довкілля та інші аспекти екологічної безпеки» держави — учасниці Варшавського Договору висловили готовність розпочати роботу над проектом міжнародно-правового документа, в якому б були закріплені обов'язкові принципи і норми поведінки держав та основні напрями міжнародної співпраці в екологічній царині. З урахуванням активної ролі, яку відіграє УРСР у просуванні концепції екологічної безпеки в ООН, було б доцільно організувати опрацювання відповідних правових питань на базі Київського державного університету (проф. В.А. Василенко)»⁹.

До кінця 1988 р. за участю асистента кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин КДУ Анатолія Каманіна автор підготував документ «Основні положення концепції Всесвітнього договору про охорону природи Землі». У супровідному листі заступника Міністра закордонних справ УРСР В.М. Ліпатова на адресу заступника начальника Головного управління з питань міжнародної науково-технічної співпраці МЗС СРСР А.М. Вавілова зазначалося: «Просимо Вас висловити зауваження та пропозиції стосовно основних положень Концепції Всесвітнього договору про охорону природи Землі. Автори документу — професор Київського держуні-

⁵ Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза. М., 1986. С. 110–113.

⁶ Василенко В.А. Экологическая безопасность как элемент всеобъемлющей системы международной безопасности. У кн.: *Советская дипломатия в борьбе за мир и международную безопасность: от Декрета о мире к всеобщей системе международной безопасности*. Матер. междунар. науч. конф. 9–10 апреля 1987 г., Москва, 1987. С. 68–75.

⁷ Известия, 31 мая 1987 г.

⁸ Известия, 17 июля 1988 г.

⁹ Лист від 8 серпня 1988 р., № 485/оаяк.

верситету В.А. Василенко та асистент А.Я. Каманін — готові з урахуванням зауважень приступити до роботи над текстом Договору»¹⁰.

Згадана теоретична розробка була позитивно сприйнята у МЗС СРСР, про що свідчить лист першого заступника начальника управління з питань науково-технічної співпраці Б. Майорського заступнику Міністра закордонних справ УРСР В.М. Ліпатову такого змісту: «На думку УМНТС МЗС СРСР, професор В.А. Василенко та його колега з Київського державного університету кваліфіковано здійснили велику і відповідальну працю, підсумком якої стали основні положення Концепції Всесвітнього договору про охорону природи. Розробка такого документа має особливе значення у світлі здійснення підготовки до проведення у 1992 р. II Конференції ООН з питань довкілля, оскільки саме ухвалення всесвітнього договору могло б стати одним з найважливіших її практичних результатів»¹¹.

Першим публічним кроком України у просуванні ідеї екологічної безпеки як складової системи міжнародної безпеки став виступ глави делегації УРСР, Міністра закордонних справ В.О. Кравця 2 жовтня 1987 р. у загальній дискусії на 42-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. У виступі було наголошено, що, виходячи з принципу неподільності міжнародної безпеки, така безпека може бути «лише загальною, рівною для всіх та охоплювати військово-політичну, економічну, екологічну та гуманітарну сфери». На наступній 43-й сесії Генеральної Асамблеї ООН В.О. Кравець у виступі 7 жовтня 1988 р. заявив, що велінням часу є «запобігання незворотним змінам довкілля, збереження природних ресурсів планети для майбутніх поколінь. Цим цілям могла б слугувати концепція міжнародної екологічної безпеки...», і тому необхідно, використовуючи механізм ООН, «розпочати розробку норм екологічної поведінки держав та основних напрямів співпраці у цій галузі».

З метою просування концепції екологічної безпеки, делегація України у співавторстві з делегацією Чехословаччини в ході 42-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН внесла проект резолюції «Міжнародна екологічна безпека»¹². У проекті наголошувалося на «необхідності вивчення і розробки загальноприйнятної концепції екологічної безпеки і, зокрема, визначення відповідних норм основоположних напрямів і принципів поведінки держав». Проект виходив з того, що «екологічна безпека держав є істотною умовою реалізації фундаментальних принципів Статуту ООН» і «забезпечення сталого розвитку для всіх країн у безпечних екологічних умовах». Із посиланням на резолюцію 35/8 Генеральної Асамблеї ООН «Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для теперішнього та прийдешніх поколінь» у документі наголошувалося, що екологічна безпека не може бути забезпечена лише національними зусиллями і «вимагає міжнародної співпраці». Очікувалося, що ухвалення такої резолюції створить формальні підстави для започаткування в рамках ООН процесу розробки всеосяжного Всесвітнього Договору про охорону природи Землі, який мав би зафіксувати загальні принципи природоохорони планети, передбачити створення на основі ЮНЕП глобальної Міжнародної організації із захисту і збереження природи Землі і формування цілісної системи політико-правових, інституційно-організаційних та матеріальних гарантій забезпечення міжнародної екологічної безпеки. При цьому малося на увазі, що кінцевою метою створення системи міжнародної екологічної безпеки є екологічний добробут людини та забезпечення її екологічних прав.

Виходячи з цього, делегація України на 45-й сесії Комісії ООН з прав людини у лютому 1989 р. закликала Комісію розпочати розробку нового покоління прав людини, а саме екологічних прав людини, таких як право на екологічно чисте довкілля; право на екологічно чисті продукти харчування; право на еко-

¹⁰ Лист № 3/37-308 від 20 січня 1989 р.

¹¹ Лист від 7 березня 1989, № 186/умнтс.

¹² Див. Док. ООН А/С. 2/42/L.34, 30 жовтня 1987.

логічно нешкідливі предмети повсякденного вжитку; право на екологічно безпечні умови праці; право одержувати і поширювати достовірну екологічну інформацію; право брати участь у вирішенні питань щодо розміщення промислових підприємств та використання технологій, що можуть створювати загрозу життю та здоров'ю людей; право на відшкодування шкоди, спричиненої втратою життя чи здоров'я людини внаслідок забруднення природного і виробничого довкілля, а також продажу екологічно небезпечних продуктів харчування і товарів¹³.

Ініціативи України стали предметом обговорень і консультацій, що, на жаль, не завершилися ухваленням резолюцій і рішень, які б поклали початок системній роботі міжнародного співтовариства, спрямованій на вироблення ефективного міжнародного механізму охорони природи Землі і забезпечення екологічних прав людини¹⁴. Водночас певні пропозиції України так чи інакше були втілені у деяких документах ООН, що стосувались підготовки і проведення другої Конференції ООН з довкілля і розвитку, яка відбулася у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро і на якій було представлено 179 країн світу.

¹³ Зміст виступу представника України у КПЛ В. Василенка відображено у протоколі її 25-го засідання. Commission des droits de l'homme, Quarante-cinquieme session, Compte Rendu Analytique de la 25eme Seance, Tenue au Palais des Nations, a Geneve, le jeudi 16 fevrier 1989, a 10 heures. Sommaire. E/CN.4/1989/SR.25, 27 fevrier 1989, para 24.

¹⁴ Вагомим підґрунтям для здійснення такої роботи могли бути не лише ініціативи України, а й висновки і пропозиції фундаментальної доповіді «Наше спільне майбутнє», яка у 1987 р. була завершена під егідою ЮНЕП Всесвітньою комісією з питань довкілля і розвитку (комісія Г. Брундтланд), а також положення ухваленої ЮНЕП у тому ж році «Загальносистемної середньострокової програми в царині довкілля на 1990—1995 рр.». Програма визначала, що одна з її головних цілей полягає у «підведенні концептуальної бази під скоординоване вирішення завдання збереження довкілля всіма складовими елементами ООН для зміцнення екологічної безпеки».

Учасники Конференції консенсуально ухвалили «Порядок денний на ХХІ ст.», який передбачає здійснення системи заходів, спрямованих на екологічне забезпечення.

Подальша концептуальна розробка ініціативи України в питанні екологічної безпеки була продовжена професором Юрієм Туницею¹⁵ і частково відображена у виступі президента України 24 червня 1997 р. на 19 (спеціальній) сесії Генеральної Асамблеї ООН. У виступі пропонувалося розпочати розробку глобального міжнародно-правового акта, покликаного гарантувати екологічну безпеку всіх країн світу в інтересах виживання людства і розвитку цивілізації у ХХІ ст.¹⁶

Проте, як і раніше, міжнародне співтовариство продовжувало віддавати перевагу вирішенню нагальних екологічних проблем шляхом укладення окремих міжнародних угод. Втім, незважаючи на запровадження окремих природоохоронних програм у тих чи інших країнах, погіршення ситуації зі збереженням довкілля Землі тривало, що, зокрема було відзначено на самітах «Ріо+5» (1997) та «Ріо+10» (2002) та інших авторитетних екологічних форумах. У ході підготовки та здійснення реформи ООН держави-члени висловлювали занепокоєння у зв'язку з найсерйознішими глобальними екологічними загрозами, що було відображено у доповіді Генерального секретаря ООН «За більшої свободи» та схваленому консенсусом у жовтні 2005 р. 60-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН підсумковому документі «Результати всесвітнього саміту»¹⁷.

¹⁵ У рамках свого концептуального підходу до вирішення проблеми міжнародної екологічної безпеки Ю. Туниця запропонував розробку Екологічної Конституції Землі, див. Юрій Туниця. *Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми*. Львів, 2002.

¹⁶ Коментар щодо підґрунтя пропозиції України у контексті змісту проблеми міжнародної екологічної безпеки та шляхів її вирішення див. В. Василенко, Ю. Туниця. Не хлібом єдиним. Про глобальну екологічну ініціативу та права людини. *Урядовий кур'єр*. № 76, 24 квітня 1999 р.

¹⁷ Док. ООН A/Res/60/1, 24 жовтня 2005.

У зазначеній доповіді забезпечення сталості довкілля було поставлене на сьоме (передостаннє) місце у переліку цілей розвитку тисячоліття (§ 28) і пов'язувалося з протидією насамперед таким екологічним загрозам, як опустелювання, зменшення біологічного різноманіття, кліматичні зміни (§ 58–60). Підсумковий документ також розглядає вирішення питань протидії згаданим загрозам природі планети у контексті сталого розвитку і як підпорядковане його забезпеченню. Підтверджуючи зобов'язання досягти мети сталого розвитку, зокрема і через виконання «Порядку денного ХХІ ст.», цей документ трактує охорону довкілля як компонент сталого розвитку (§ 48).

Залежність між станом довкілля і сталим розвитком є очевидною, і цілком логічними здаються заклики до боротьби з деградацією довкілля як засобу подолання бідності в усіх країнах і створення умов для їхнього сталого розвитку. Водночас, такий підхід у контексті нинішньої екологічної ситуації у світі не може бути надійним практичним підґрунтям для вирішення ані проблеми сталого розвитку, ані проблеми охорони довкілля планети. В останні десятиліття підвищилися масштабність і ступінь екологічних загроз і через це питання екологічної безпеки набули нової якості і самостійного характеру. Досить згадати про прогресуюче знищення лісів, зникнення сільськогосподарських угідь та зменшення їхньої родючості, забруднення ґрунтів, вод, річок, озер та Світового океану токсичними відходами, руйнування озонового шару, парниковий ефект і танення арктичних та антарктичних льодів тощо.

Взаємопов'язаність усіх елементів природи Землі як єдиного організму зумовлює системність і взаємопов'язаність дії екологічних загроз. Сучасні екологічні загрози, якщо їх завчасно і ефективно не усунути, з плином часу почнуть діяти кумулятивно, підсилюючи одна одну, і спричинять невідворотну екологічну реакцію лавиноподібного характеру, тобто швидке тотальне руйнування природного середовища і знищення джерел біологічної енер-

гії, необхідної для життєдіяльності та самого існування людини.

Відомо, що в історії Землі неодноразово траплялися викликані поведінкою людини екологічні кризи, однак вони відбувалися у певних частинах планети і, незважаючи на їхню згубність, мали локальний характер¹⁸. Відомо також про зміни земного клімату, але вони, за винятком тих, що були спричинені космічними катастрофами¹⁹, відбувалися поступово, що давало людині час для адаптації. Сьогодні, внаслідок неналежної протидії міжнародного співтовариства екологічним загрозам, кризові екологічні явища стали планетними і мають тенденцію до переростання у глобальну екологічну катастрофу, що загрожує загибелі людської цивілізації.

¹⁸ Екологічні чинники відіграли ключову роль у загибелі, наприклад, стародавнього Єгипту, занепаді Римської імперії, зникненні своєрідної цивілізації на тихоокеанському острові Пасхи. Причини і наслідки екологічної катастрофи, яка сталася на о. Пасхи приблизно у XV–XVI ст., є особливо повчальними і мають слугувати пересторогою, оскільки цей острів є відносно автономним природним комплексом щодо решти нашої планети, аналогічно тому, як Земля є відносно автономною щодо Космосу. До XV ст. жителі острова знищили всі ліси, що спричинило вимирання тварин, зникнення струмків і джерел, руйнування родючих ґрунтів, занепад землеробства, знищення рослин і диких птахів тощо. Нестача продовольства, будівельних матеріалів і палива викликали міжусобні війни, які тривали з початку XVII ст. до середини XVIII ст. і в результаті населення острова скоротилося з 15–20 тис. до 1,5 тис., перетворившись на голодний, бідний, дезорганізований натовп. Сьогодні про своєрідну цивілізацію о. Пасхи нагадують лише відомі гігантські скульптури, виготовлені жителями острова до екологічної катастрофи.

¹⁹ За даними сучасної науки, масове вимирання і кардинальна зміна форм земного органічного життя трапляється в межах регулярних інтервалів через приблизно 26 млн років внаслідок зіткнення Землі з космічними тілами відповідно до певного «небесного розкладу». Згідно з розрахунками вчених, Земля знаходитиметься у небезпеці десь 12 млн років. Водночас багато вчених вважають, що своїми діями люди також можуть викликати глобальну екологічну катастрофу.

Отже, проблема збереження природи Землі шляхом створення системи міжнародної екологічної безпеки є окремою, надважливою, фундаментальною проблемою, від адекватного вирішення якої залежатиме не лише забезпечення сталого розвитку, а й насамперед виживання людства. Створення ефективної системи міжнародної безпеки як інструмента збереження довкілля Землі є сьогодні пріоритетом пріоритетів міжнародної безпеки, важливішим навіть, ніж проблеми роззброєння і військово-політичної безпеки.

Найкраще це усвідомлює світове наукове співтовариство, яке вже давно б'є на сполох. Спираючись на результати наукових досліджень, учені різних країн наголошують на необхідності рішучих дій, спрямованих на запобігання подальшій деградації природного середовища Землі. Поінформоване населення всіх континентів планети також виявляє стурбованість погіршенням довкілля і все частіше вимагає запровадження ефективних природоохоронних заходів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Свою занепокоєність декларують і уряди майже всіх держав світу, намагаючись налагодити міжнародну екологічну співпрацю і створити механізми протидії екологічним загрозам. Держави уклали між собою близько 350 багатосторонніх і понад 1000 двосторонніх природоохоронних угод. У рамках ООН діє Програма з охорони довкілля, структура якої сприяє плануванню природоохоронної діяльності у певних сферах, розробці та укладенню окремих міжнародних угод, обміну екологічною інформацією. Однак заходи протидії глобальним екологічним загрозам сучасності далекі від досконалості. Договірне регулювання передбачає захист далеко не всіх елементів і сфер довкілля. Окремі держави, участь яких у природоохороні є критичною, не стали сторонами відповідних угод, деякі держави не виконують своїх міжнародних договірних зобов'язань належним чином. ЮНЕП опікується реалізацією окремих, порівняно невеликих природоохоронних програм, має досить обмежене фінансування і не є потужною міжнародною

структурою, спроможною ефективно діяти у ключових сферах охорони природи Землі.

Інакше кажучи, наявні механізми протидії екологічним загрозам є неспіврозмірними зі зростаючим ступенем екологічної небезпеки. Глибинна причина цього полягає у несформованості у суспільстві екологічної свідомості і відсутності екологічної солідарності як на національному, так і на міжнародному рівні. Домінуючими у сучасному суспільстві рисами є егоїзм, невгамовне споживання, гонитва за надприбутками, а не моральні імперативи екологічної відповідальності. Уряди держав неспроможні здійснювати ефективну екологічну політику, оскільки, з одного боку, зазнають сильного тиску з боку промисловців і аграріїв, які прагнуть діяти безконтрольно і уникати витрат на запровадження екологічно прийнятних технологій, а з іншого, намагаються не запроваджувати екологічних обмежень, здатних викликати незадоволення виборців. Здійснення такої політики ускладнює і конфлікт екологічних інтересів корпорацій та екологічних інтересів широкого загалу.

На міжнародному рівні запровадженню нового екологічного порядку і забезпеченню міжнародної екологічної безпеки заважають конфлікт екологічних інтересів окремих держав, різниця в їхніх підходах до оцінки екологічних небезпек та бачення ними шляхів їх усунення та попередження.

Отже, очевидно, що ефективне вирішення глобальних екологічних проблем сучасності можливе лише у процесі постійного конструктивного діалогу між урядами, бізнесом, ученими і представниками громадянського суспільства. Для налагодження такого діалогу під егідою ООН необхідно створити постійну глобальну екологічну організацію нового типу з універсальним членством і множинним національним представництвом.

Національна делегація кожної країни в такій організації має складатися з: 1) офіційних представників держави; 2) представників ділових кіл, насамперед пов'язаних з сировинними галузями; 3) представників екологічної науки;

4) представників неурядових екологічних організацій²⁰.

Зasadничими принципами діяльності нової організації мають стати екологічна солідарність і екологічна відповідальність, а її головними функціями — забезпечення міжнародної екологічної безпеки шляхом спільних дій, усунення і попередження екологічних загроз, контроль за виконанням чинних екологічних угод, постійний моніторинг довкілля Землі,

²⁰ Аналогом пропонованого підходу в міжнародній практиці є вирішення питання членства у Міжнародній організації праці.

сприяння у вдосконаленні старих і розробленні нових норм міжнародного екологічного права.

У рамках такої організації можна було б продовжити спроби реалізувати ідею розроблення Всесвітнього договору про охорону природи Землі та Загальної декларації екологічних прав людини. Діяльність такої організації сприяла б підвищенню екологічної свідомості світової політичної і ділової еліти, формуванню нового світового екологічного порядку, запровадженню якісних змін у господарську діяльність людини, збереженню природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь.